

SAATEKS

Siinne „Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakirja” erinumber sisaldab läbilõiget vana kirjakeele uurijate viimase aja teemadest ja tulemustest ning toob teaduskäibesse hulgaliselt uutset informatsiooni. Väljaande koostamise mõte tekkis 2010. aastal Tartus toimunud X rahvusvahelisel vana kirjakeele päeval, millega ühtlasi tähistati Tartu ülikooli vana kirjakeele töörühma kauaaegse juhi ja eesti kirjakeele sõnavara uurija Valve-Liivi Kingisepa 75. sünnipäeva. Nüüd, pärast kolme aastat ettevalmistustöid, on meil rõõm pühendada see kogumik Valve-Liivi Kingisepale kui 2013. aasta Ferdinand Johann Wiedemanni keeleauhinna laureaadile ning rõhutada, et tema initsiatiivikas tegevus on aidanud säilitada TÜ-s vana kirjakeele teadusliku uurimise pikaajalist traditsiooni.

2013. aastal on teistelgi eesti vana kirjakeele ja keeleajaloo uurijatel tähtpäevi, mida soovime siinse kogumikuga meeles pidada. 25. oktoobril sai 80-aastaseks vana kirjakeele töörühma liige, teenekas lõunaestli kirjakeele uurija Jaak Peebo. 20. augustil täitis 60. eluaasta Uppsala ülikooli professoril Raimo Raagil, kelle üheks oluliseks uurimisvaldkonnaks on samuti eesti vanem kirjakeel. 10. septembril tähistas 60. sünnipäeva eesti keele instituudi vanemteadur ja Tallinna ülikooli dotsent Jüri Viikberg ning 20. juunil pidas esimest juubelit TÜ eesti keele ajaloo ja murrete professor Karl Pajusalu.

Kogumik sisaldab 11 artiklit 12 autorilt. Teemadest on kesksel kohal sõnavara, mida käsitletakse nii piirkondlikust, päritolulisest kui ka autorileksika ainukordsuse ja arhailisuse vaatenurgast. Samuti leidub üksikallikaid ja nende tausta avavaid käsitlusi, nt lõunaestilise „Agenda Parva” või 19. sajandi kohtuprotokollide keele kohta. Piiblitõlketeemalises artiklis võetakse vaatluse alla üks sajandeid püsinud tõlkeeksimus. Huvitavatest grammatikanähtustest on tähelepanu keskmes *vat*-infinitiivitarindi kasutus, *lt*-liitelistest adverbidest modaalpartiklite kujunemine ja mõningad edelaestilised erijooned, mis kajastuvad Salomo Heinrich Vestringi sõnaraamatus. Käsitletakse ka uue kirjaviisi juurutaja Eduard Ahrensi vaateid kirjakeele ühtlustamist puudutavatele vormivalikuküsimustele ning tutvustatakse vanimate sõnastike elektroonilise andmebaasi eeliseid ja kasutusvõimalusi.

Autorite hulgas on nii Tallinna kui ka Tartu uurijaid, samuti meie hea kolleeg Péter Pomozi Budapestist. Kirjutajate vanuseline koosseis on rõõmustavalt mitmekesine: esindatud on nii magistriastme üliõpilane kui ka vanema generatsiooni kogenud uurijad. Märkida

tahaks veel käsitluste interdistsiplinaarset tausta: ehkki enamik artikleid on keeleteaduslikud, leidub ka mitu usuteaduse ja kultuurilooa põimitud kaastööd.

Kuivõrd kaastööde sisu põhjal ei kujunenud võrdse mahuga plokkke, on artiklid paigutatud autorite perekonnanimede tähestikuliselt järjekorda. Siinkohal järgneb põgus ülevaade kaastöödes käsitletust.

Küllil Habichti ja Külli Prillopi artiklis tuakse avalikkuse ette 15 haruldast tüvisõna ja tuletist, mille esmaesinemus põhjaeestilises kirjakeeles on 17. sajandi esimese poole olulisima kirikukirjanduse autori Heinrich Stahli teostes. Selline *hapax legomenon*'ide vaatlus on võimalikuks saanud alles pärast Stahli tekstide korpuse lemmatiseerimist ning võimaldab Stahli teoste keeleteaduse eripära senisest täpsemalt välja tuua.

Annika Kilgi keskendub oma kaastöös 19. sajandi ühe väljapaistvama eesti keele uurija ja piiblikeele uuendaja Eduard Ahrensi keelehoiakutele, tuues välja tüüpilised keelevead, mida Ahrens kirjakeeles kritiseeris, ning jälgides, kuidas Ahrensi kirjakeeleideaal on jõudnud hilisematesse piiblidredaktsioonidesse.

Üliõpilane Kristiine Kurema jälgib 19. sajandi teise poole Peetri kihelkonna kohtuprotokollide keeleteadust ühelt poolt selle keskmurdepärasuse ja teisalt uuele kirjaviisile ülemineku taustal. Kõrvutava vaatluse all on 1869.–1870. a ja 1884. a protokollide ortograafia, hääliku- ja vormijooned. Materjal näitab kõigi keeleteaduste varieeruvuse vähenemist ja uue kirjaviisi juurdumist 1880. aastateks.

Annika Kungas käsitleb *lt-* ja *sti-*liiteliste määrsõnade kasutust ja nende funktsioonide muutumist eesti kirjakeeles, lähtudes funktsioonide diakroonilisest analüüsist ja keskendudes 17. sajandi autorite materjalile. Eesmärgiks on leida motiive *lt-*liiteliste adverbide tänapäevasele kasutusele pragmaatiliste partiklitena.

Karl Pajusalu käsitleb oma põhjalikus artiklis esmakordselt 18. sajandi esimese poole olulise sõnastiku, Salomo Heinrich Vestringi teose „Lexicon Esthónico Germanicum” edelaeestilisele keelepruugile oma- ja jooni, mis kajastuvad nii kohanimedes kui ka üldsõnavaras, nii fonoloogilisel kui ka morfoloogilisel tasandil. Kuivõrd enamikul vaadeldud sõnadest on vasteid Salatsi liivi keeles, leitakse materjali põhjal ühtlasi tõendust seisukohale, et Edela-Eesti murded ja liivi keel on varem moodustanud edelaläänemeresoome murdekotiinumi.

Pille Penjam uurib *nägema-*verbi komplementlaiendite näitel 17.–19. sajandi eesti kirjakeele *vat-*tarindeid ja nendega funktsioonilt sarnaseid konstruktsioone. Kinnitust leiab asjaolu, et lõunaeesti kirjakeeles on *vat-*tarindi suhteline esinemissagedus suurem kui põhjaeesti kirjakeeles. Tarindi levinuim alternatiiv on nii vanas kui ka tänapäevases kirjakeeles *et-*komplementlause.

Péter Pomozi võtab üksikasjalikuma vaatluse alla esimese terviklikult säilinud eesti keelt sisaldava raamatu, lõunaeestilise „Agenda Parva” (1622) kultuuriloolise tausta. Selle teose omas ajas eesrindlikku kirjaviisi põhjendab ta Tartus tegutsenud jesuiitide kolleegiumis ja tõlkide seminaris välja kujunenud traditsiooniga. Tollase jesuiitide kolleegiumide võrgustiku loomine on artiklis paigutatud laiemale Euroopa kultuuriloo taustale ning seda on seostatud Transilvaaniast pärit Poola kuninga István Báthory tegevusega.

TÜ vana kirjakeele töörühmas loodavat vanimate sõnastike veebiandmebaasi, selle koostamise käiku, põhilisi probleeme ja väljavaateid tutvustavad Külli Prillop ja Kristel Ress. Esmakordselt esitatakse arvanmed ja sisuline ülevaade kahe esimese põhjaeesti keele sõnastiku, Heinrich Stahli (1637) ja Heinrich Gösekeni (1660) keeleõpetuses ilmunud leksikoni materjali kohta.

Usuteadlane Peeter Roosimaa näitab, kuidas on võinud uue testamendi tõkeloos säilida 1686. a „Wastse Testamendi” traditsioonist lähtuv eksliku tõlgendusega kirjakoht (Mt 10,38 ja Lk 14,27), kus kolmest osalausest koosnev Jeesuse ütlus sisaldab tänini ülearust eitust, mis moonutab väljendatu mõtet. Artiklis otsitakse sellise eksimuse tekkele keelelisi põhjendusi.

Sven-Erik Soosaar pakub välja uudse päritoluseletuse sõnale *päästma*, pidades seda otselaenuks vene keelest. Sellise järelduseni võimaldavad autoril jõuda just eesti ja läti vana kirjakeele tekstid.

Jüri Viikberg vaatleb oma materjalirohkes artiklis Johannes Gutsaffi grammatika (1648) sõnastikuosas sisalduvaid tegelikke ja potentsiaalseid alamsaksa laene. Jõutakse järeldusele, et Gutsaffi lõunaeestiline sõnastik on hea indikaator, mis näitab alamsaksa laensõnade jõudmist eesti keelde.

Siinne kogumik poleks valminud paljude pühendunud ja pädevate inimeste toeta. Toimetajatele on hindamatult suureks abiks olnud Külli Prillop, kes on pakkunud nii tehnilist kui ka sisulist tuge. Materjali on aidanud viimistleda veel doktorandid Anni Jürine, Ann Metslang ja Piret Piiraja, keda soovime siiralt tänada nende asjatundliku panuse eest. Suur tänu kõikidele autoritele nende operatiivse koostöövalmiduse eest ning kõikidele retsensentidele, kes aega ja vaeva säästmata olid nõus kaastöödele oma hinnanguid andma. Meie tänu mõistva ja toetava suhtumise eest kuulub ajakirja peatoimetajale Urmas Sutropile. Kogumiku ilmumist on toetanud TÜ eesti ja üldkeeleteaduse instituut.

Tartus 1.11.2013

Toimetajad

FOREWORD

This special issue of the Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics contains a cross-section of the latest topics and results of the researchers of Old Literary Estonian and contributes much new information to the field. The idea for the publication was conceived at the X International Conference of Old Literary Language held in Tartu in 2010 with the additional purpose of celebrating the 75th birthday of Valve-Liivi Kingisepp, leader of Old Literary Language research group for many years and researcher of the vocabulary of Estonian Literary Language. Now, after three years of preparation, we are happy to dedicate this volume to Valve-Liivi Kingisepp as the recipient of the 2013 Ferdinand Johann Wiedemann language award, and to remember that it is her initiative that has helped to preserve the long-standing tradition of research of Old Literary Estonian at the University of Tartu.

In 2013, other researchers of Old Literary Estonian and language history have anniversaries as well that we wish to honour with this volume. On 25 October, a member of Old Literary Language research group, meritorious researcher of Literary South Estonian Jaak Peebo celebrated his 80th birthday. On 20 August, professor of Uppsala University Raimo Raag whose research interests include Older Literary Estonian, turned 60. On 10 September it was the 60th birthday of senior researcher of the Institute of Estonian Language and of assistant professor of the University of Tallinn Jüri Viikberg and on 20 June the University of Tartu professor of history and dialects of Estonian language Karl Pajusalu celebrated his 50th birthday.

The volume contains 11 articles from 12 authors. The central topic is vocabulary which is approached from the regional and etymological viewpoints as well as uniqueness and archaicness of the author's vocabulary. There are also papers concerning single sources or their background, for example about the language of the South Estonian "Agenda Parva" or the 19th century court records. The paper about Bible translation takes a look at a translation inaccuracy that has persisted over centuries. Interesting grammatical phenomena discussed include the use of *vat*-infinitive construction, development of *lt*-suffixed adverbs into modal particles and some characteristic south-western features manifested in Salomo Heinrich Vestring's dictionary. The views of Eduard Ahrens, the introducer of the new spelling system, on the questions of form choice concerning the unification of literary

language are also discussed, and the advantages and possibilities of the electronic database of the oldest dictionaries are introduced.

Among the authors are researchers from Tallinn and Tartu as well as our good colleague Péter Pomozi from Budapest. The age range of the authors is also pleasantly diverse, ranging from an MA student to experienced older generation researchers. Also noteworthy is the interdisciplinary background of the papers: although the majority of the articles are from the field of linguistics there are also several contributions that have connections to theology and cultural history.

Since the contributions did not form equally sized blocks based on the content the papers are arranged alphabetically by authors' surnames. A short overview of the contributions is presented below.

The paper by Külli Habicht and Külli Prillop reveals 15 rare stem words and derivations which first occur in Literary North Estonian in the works of the most important early 17th century author of religious texts Heinrich Stahl. Such examination of *hapax legomena* has only become possible after the lemmatization of the corpus of Stahl's texts and it enables a more precise identification of the distinctive features of the language use in Stahl's works.

In her contribution Annika Kilgi concentrates on the language attitudes of one of 19th century's most prominent researcher of Estonian language and neologist of the Bible language Eduard Ahrens, bringing out typical language mistakes in the Literary Language criticized by Ahrens and observing how Ahrens' Literary Language ideal has made its way into later Bible editions.

The student Kristiine Kurema observes the language use of late 19th century court records from Peetri parish against the background of its similarity to Mid dialect on the one hand and transition to the new spelling system on the other hand. Orthography as well as features of sound and form in the records from 1869–1870 and 1884 are under comparative observation. The data shows decrease of variation on all levels of language and the establishing of the new spelling system by 1880s.

Annika Kūngas discusses the use of *lt-* and *sti-*suffixed adverbs and the change in their functions in Literary Estonian based on the diachronic analysis of the functions and concentrating on the material of 17th century authors. The goal is to find the motives for the current use of *lt-*suffixed adverbs as pragmatic particles.

Karl Pajusalu in his comprehensive article discusses for the first time the features characteristic of south-western Estonian language use in an influential dictionary of early 18th century, Salomo Heinrich Vestring's "Lexicon Esthónico Germanicum", present both in place names and general vocabulary, in phonological as well as morpho-

logical level. Since most of the words examined have cognates in Salaca Livonian, the data also affirms the hypothesis that south-western Estonian dialects and Livonian used to comprise a south-western Finnic dialect continuum.

Pille Penjam studies 17th–19th century Literary Estonian *vat*-constructions and functionally similar constructions on the example of the complement clauses of the verb *nägema* ‘see’. It is confirmed that in Literary South Estonian the relative frequency of *vat*-constructions is higher than in Literary North Estonian. The most widespread alternative to the construction in both Old Literary Estonian and Modern Estonian is a complement clause with *et* ‘that’.

Péter Pomozi takes a closer look at the cultural-historical background of the first completely survived book containing Estonian language, the South Estonian “Agenda Parva” (1622). He explains the spelling system used in the book, pioneering at its time, with the tradition developed at the Jesuit grammar school and translators’ seminary operating in Tartu at the time. The paper places the creation of the network of Jesuit grammar schools on the wider background of the cultural history of Europe and associates it with the actions of István Báthory, a Polish king of Transilvanian origin.

The web database of the oldest dictionaries developed at the University of Tartu Old Literary Language research group, the course of its compilation, main problems and outlooks are introduced by Külli Prillop and Kristel Ress. For the first time, numerical data and overview of the content are presented about the first two dictionaries of North Estonian, the material of the lexicon published in Heinrich Stahl’s (1637) and Heinrich Göseken’s (1660) grammar.

Theologist Peeter Roosimaa shows how an inaccurately translated verse (Mt 10:38 and Lk 14:27) dating back to the tradition of 1686 “Wastne Testament” where to this day Jesus’ saying still contains an unnecessary negation distorting the meaning of what is expressed could have persisted in the history of New Testament translation. The paper looks for linguistic explanations why such an inaccuracy could have occurred.

Sven-Erik Soosaar offers a novel etymology for the word *päästma* ‘save’ considering it to be a direct loan from Russian. Old Literary Estonian and Latvian texts are the sources that enable the author to reach this conclusion.

Jüri Viikberg in his data abundant article discusses the actual and potential Low German loans contained in the dictionary of Johannes Gutsclaff’s grammar (1648). He reaches the conclusion that Gutsclaff’s South Estonian dictionary is a good indicator showing that Low German loan words had made their way into Estonian language.

This volume would not have been possible without the support of many dedicated and competent people. The help of Külli Prillop who provided support in both technical and content-related matters has been invaluable to the editors. Our sincere gratitude goes to PhD students Anni Jürine, Ann Metslang and Piret Piiroja for their dedicated contribution in helping to revise the texts. We thank all the authors for their prompt cooperation and all the reviewers who agreed to give their opinions about the contributions without sparing time and effort. We thank the editor in chief Urmas Sutrop for his understanding and support. The publishing of this volume was supported by the University of Tartu Institute of Estonian and General Linguistics.

Tartu, 1 November 2013
Editors